

DOI 10.4467/12332135KRA.25.001.22799

Kamila Follprecht

ORCID: 0000-0002-0776-7576

Archiwum Narodowe w Krakowie

Źródła do dziejów krakowskich cechów cukierników, piekarzy i rzeźników w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie

**Sources on the history of the Krakow guilds of confectioners, bakers
and butchers in the resources of the National Archives in Krakow**

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, Archiwum Narodowe w Krakowie, cechy rzemieślnicze, stowarzyszenia przemysłowe, archiwalia cechowe

KEY WORDS: Krakow, National Archives in Krakow, craft guilds, industrial associations, guild archives

ABSTRAKT: Cechy rzemieślnicze w Krakowie funkcjonowały zasadniczo bez zmian od średniowiecza do 1860 r., kiedy władze austriackie ustawą przemysłową przekształciły je w stowarzyszenia przemysłowe działające w oparciu na statutach. Po 1945 r. władze PRL zakończyły działalność dawnych cechów, w 1951 r. powołano Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie, skupiający m.in. rzemieślników branży spożywczej: rzeźników, wędliniarzy, piekarzy i cukierników. Artykuł prezentuje zachowaną w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie dokumentację cechów skupiających cukierników, piekarzy i rzeźników oraz instytucji i urzędów nadzorujących ich funkcjonowanie od XV do XX w.

ABSTRACT: Craft guilds in Krakow operated practically unchanged from the Middle Ages until 1860, when the Austrian authorities, by issuing an industrial act, transformed them into industrial associations operating on the basis of statutes. After 1945, the authorities of the Polish People's Republic closed down the former guilds, and in 1951 the Guild of Various Crafts was established in Krakow, bringing together, among others, food industry craftsmen: butchers, meat makers, bakers, and confectioners. The article presents the documentation of guilds of confectioners, bakers, and butchers, as well as the institutions and offices supervising their functioning from the 15th to the 20th century, preserved in the resources of the National Archives in Krakow.

W czasach Wolnego Miasta Krakowa zmodyfikowano obowiązujące od średniowiecza przez wieki zasady funkcjonowania krakowskich cechów rzemieślniczych zrzeszających rzemieślników jednego lub pokrewnych zawodów¹. Dopiero ogłoszona cesarskim patentem z 1859 r. ustawa przemysłowa, obowiązująca od maja 1860 r.² także w Królestwie Galicji i Lodomerii, wprowadzała tak radykalne zmiany, że postrzegano je nawet jako likwidację cechów. Jednak cechy nie zostały wówczas zlikwidowane, a jedynie przekształcone w stowarzyszenia przemysłowe działające na określonych ustawą zasadach, w oparciu na statutach opracowanych przez członków cechu pod nadzorem Magistratu, a zatwierdzonych przez lwowskie Namiestnictwo³. Dodatkowe zmiany wprowadziła nowelizacja ustawy przemysłowej z 1883 r.⁴

Prezes Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, przedstawiając działania podjęte w 1860 r., stwierdził:

gdy w skutek wydanych rozporządzeń cechy rzemieślnicze rozwiązane zostały, już zaś każdy z nich przechowywał mniej więcej dawne dokumenta swego zawiązania, urzędzeń, przywilejów, tudzież sprzęty i różne oznaki; gdy wszystko to po dokonaniem rozwiązaniu, w ręku prywatnem tracić by musiało znaczenie, gdy tymczasem przechowane w zbiorze publicznym, nie tylko ocalałoby na dłużej, ale nadto, w tym tylko razie, staćby się mogło

¹ „Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821, nr 78 Dziennika Głównego Senatu; „Dziennik Praw z roku 1843”, nr 2650 Dziennika Głównego Senatu; Walentyna Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918*, [w:] *Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, red. Stefania Kowalska-Glikman, Warszawa 1992, s. 81–88.

² „Landes-Regierungs-Blattfürdas Krakauer Verwaltungsgebiet Jahrgang 1859, Erste Ubtheilun LXI Stück. Dziennik Rządu Krajowego dla Okręgu Administracyjnego Krakowskiego rok 1859 Oddział pierwszy zeszyt LXI” 1860, nr 237, s. 64–676.

³ W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich...*, s. 81–88.

⁴ Józef Aleksander Hibl, *Ustawa przemysłowa według patentu ces. z dnia 20 grudnia 1859 L. 227 Dz.u.p. i noweli z dnia 15 marca 1883 L. 39 Dz.u.p. z motywami ciał ustawodawczych i rezolucjami Izby poselskiej, tudzież odnośnemi ustawami, rozporządzeniami i orzeczeniami*, Lwów 1883.

naukowo korzystnym. Pomnąc więc na to Towarzystwo Naukowe, zgodnie z przedstawieniem swego Oddziału archeologii, poczyniło do władz rządowych stosowne kroki, ażeby nadmienione zabytki, bądź jako własność, bądź tytułem depozytu, w zbiorach jego złożone zostały⁵.

W marcu 1877 r. prof. Józef Łepkowski c.k. Konserwator Zabytków w Galicji Zachodniej przedstawił Radzie Miejskiej wniosek w sprawie opieki nad pamiątkami cechowymi poprzez utworzenie Muzeum Miejskiego, pisząc:

miłość pamiątek ojczystych przechowała w rękach naszych Panów Cechowych ich przywileje, dokumenta, skrzynie ozdobne (lady), pieczęcie, buzdycy, regimentarze, choraągwie, wyroby na majstrów, konwie, roztruchany, wilkomy i różne inne zabytki, znane krajowi i nauce z dwóch wystaw starożytności urządzonych w Krakowie w latach 1858 i 1872, a objęte ich katalogami⁶.

Nastawienie ówczesnych krakowskich rzemieślników do dawnych tradycji było różne, co zauważamy w korespondencji z Magistratem prowadzonej w 1896 r. Tytułem przykładu Jerzy Werner, starszy cechu szewskiego napisał:

cech szewców w Krakowie istnieje od wieków, nigdy nie był rozwiązany i tylko na podstawie ustawy przemysłowej z r. 1883 został zreorganizowany, przeto majątek, pamiątki, jako też i inne tradycyjne obchody, nie przeszły w ręce „Stowarzyszenia”⁷.

Zaś Ignacy Marek, prezes Stowarzyszenia cechu krawieckiego stwierdził:

Tutejsze stowarzyszenie krawców, a dawnej nazwy „cech krawiecki” już od wieków istniało i miało swoje statuta nadane i własnoręcznie podpisane przez królów polskich i wszelkie zapisy na tenże cech przeznaczone były własnością stowarzyszenia czyli cechu krawieckiego. Po wprowadzeniu w życie ustawy z roku 1859, z którą to chwilą dawne cechy rozwiązano, tutejszy cech dalej istniał, bo miał członków ludzi dobrej woli, którzy wiedząc, że przez rozwiązanie stowarzyszeń zawodowych rękodzielnikom krzywdę wyrządzono, sami się w stowarzyszeniu skupiali i jak dawniej, tak i później wybierali swój zarząd cechowy i zebrania członków co roku się odbywały. Przez zaprowadzenie ustawy z dnia 15 marca 1883 Dz.u.p L. 39 tutejsze stowarzyszenie tylko przerobiło swój

⁵ Józef Majer, *Zdanie sprawy z czynności c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego dokonanych w r. 1860, odczytane na publicznem posiedzeniu tegoż Towarzystwa w d. 23 lutego 1861 r.*, „Rocznik ces. król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Poczet trzeci” 1861, t. 5 (28), s. 13.

⁶ ANK, Zbiór ikonograficzny Jana Augustyna, sygn. 29/673/861.

⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/IT 740d, s. 21.

statut dawny, na nowy w myśl postanowień cyt. ustawy, ale wszelkie prawa i zobowiązania dawnego cechu przelane zostały na teraźniejsze stowarzyszenie cechu krawców w Krakowie⁸.

Zmieniała się jednak rola cechów i zasady ich działania, staropolskie królewskie przywileje i dawne księgi cechowe straciły praktyczne znaczenie. W czerwcu 1887 r. Rada Miejska powołała Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa z siedzibą w budynku przy ulicy Siennej 16⁹, które „obejmuje przywileje, księgi i akta dawnych miast Krakowa, Kleparza, Kazimierza, tudzież jurydyk, które w ich obrębie niegdyś istniały i niektórych wsi przyległych”¹⁰. Już w 1891 r. Archiwum otrzymało w depozyt „ładę b. stowarzyszenia chirurgów, zawierającą 23 dokumenta, skrzynię z księgami cechu chirurgów”¹¹. W 1894 r. kierujący Archiwum Stanisław Krzyżanowski pisał:

na tem miejscu wspomnieć wypada jeszcze o depozytach cechowych, o których pozyskanie Zarząd archiwum bez przestanku się stara, nie chcąc, by te zabytki dawnej przeszłości nieraz bezpowrotnie zaginęły. Zarząd archiwum jest przekonany, że cechy, skoro o organizacji i bezpieczeństwie archiwum się dowiedzą i ułatwienia wszelkie, jakie im Zarząd archiwum daje, poznają, zechcą same, nie tracąc całkiem swoich praw własności, zabytki swoje opiece tej instytucji publicznej powierzać¹².

Wobec gromadzenia w Archiwum nie tylko dokumentacji, ale i przedmiotów zabytkowych, w 1899 r. Rada Miejska powołała Muzeum Historyczne Miasta Krakowa działające w ramach Archiwum, gromadzące zabytki przeszłości miasta¹³.

⁸ Ibidem, sygn. 29/33/IT 740d, s. 27–28.

⁹ „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 8 sierpnia 1887, R. 8, nr 11, s. 109–110.

¹⁰ Statut Archiwum aktów dawnych m. Krakowa uchwalony na posiedzeniu pełnej Rady miejskiej w dniu 23 czerwca 1890, „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 10 września 1890, R. 11, nr 9, s. 84.

¹¹ *Sprawozdanie archiwaryusza dr. Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1891*, Kraków 1892, s. 3.

¹² *Sprawozdanie archiwaryusza dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1894*, Kraków 1895, s. 4.

¹³ „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” z 10 września 1899, R. 20, nr 9, s. 83.

W ten sposób od końca XIX w. do połowy XX w. w zasobie Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa znalazły się archiwalia¹⁴ i muzealia¹⁵ cechów działających dawniej na terenie Krakowa, Kazimierza i Kleparza, stanowiące obecnie 35 zespołów archiwalnych, obejmujących dokumentację 68 rzemiosł. To 398 dokumentów pergaminowych i papierowych oraz 672 księgi lub fascykuły akt luźnych z lat 1365–1979. Dodajmy do tego akta cechów wchodzące w skład zespołów archiwalnych: akt miasta Krakowa¹⁶, miasta Kazimierza¹⁷ i miasta Kleparza¹⁸, dokumenty w zbiorach dokumentów pergaminowych (zespół 29/657) i papierowych (zespół 29/658) oraz akta Katolickiego Cechu Zbiorowego w Podgórzu (zespół 29/196).

*

W 1905 r. Leonard Malik, przełożony Stowarzyszenia cukierników i pasztetników przekazał do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa trzy dyplomy papierowe z lat 1766–1778 oraz pięć ksiąg z lat 1747–1869¹⁹. Dodatkowe materiały dotyczące cukierników i piernikarzy z lat 1907–1925 (3 j.a.) zostały przekazane w 1951 r. przez Cech piekarzy, młynarzy i cukierników²⁰. Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/133

¹⁴ Kamila Follprecht, Karolina Zięba, Paweł Ząbczyński, *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*, Kraków 2021, s. 9–10, 66, 194, 253; Kamila Follprecht, *Wzbogacanie zasobu archiwalnego poprzez dary. Przyczynek do dziejów Archiwum Narodowego w Krakowie i jego poprzedników w XIX–XXI w.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2021, t. 27, s. 137–165; eadem, *Zakup archiwaliów, muzealiów i księzek w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1890–1951*, [w:] *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy 20 lat. Rzeczywistość i wyzwania*, red. Paulina Krzywda, Tomasz Pudłocki, Kraków 2022, s. 33–65; *Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600). Katalog*, red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki, Warszawa–Kraków 2024, s. XIII, 150–152, 161–162, 351–368.

¹⁵ W 1945 r. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa stało się samodzielną instytucją i opuszczając w 1950 r. budynek przy ul. Siennej przejęło gromadzone muzealia, w tym cechowe, Michał Niezabitowski, *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa 1899–1996–2019*, Kraków 2021, s. 81–90.

¹⁶ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3010–3176, 3589, 3590.

¹⁷ ANK, Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/842–854.

¹⁸ ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/148–152.

¹⁹ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/128, s. 998a–d; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1905*, Kraków 1906, s. 14.

²⁰ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/174, s. 1461–1475.

Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie 1747–1925²¹. Nazwa zespołu wskazuje na zmiany w środowisku piekarzy, które doprowadziły do powstania rzemiosła cukierniczego oraz współpracę pokrewnych zawodów. Cech piekarzy zrzeszał przedstawicieli różnych specjalizacji, m.in. piernikarzy, którzy wyodrębnili się w osobny cech w 1609 r. Pasztetnicy (wypiekający torty i pasztety z mąki pszennej i masła), od połowy XVIII w. nazywani także cukiernikami, w 1766 r. utworzyli własny cech (ich dziełem były ciasta, makarony, pasztety, galarety i kremy). Do cechu pasztetników należeli także traktiernicy, którzy wytwarzali pieczywo cukiernicze i pasztety na potrzeby własnych traktierni (podrzędna restauracja, jadłodajnia, garkuchnia)²².

W 1908 r. Leon Bałuk, starszy Stowarzyszenia białych piekarzy, przekazał do Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie 19 dokumentów, cztery księgi i druk, lecz niebawem depozyt odebrał, pozostawiając trzy księgi i druk, które Krajowe Archiwum przekazało do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa²³. W 1913 r. Stowarzyszenie białych piekarzy przekazało do Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa 18 dyplomów pergaminowych z lat 1442–1669 i dyplom papierowy z 1893 r.²⁴ W marcu 1951 r. Cech piekarzy, młynarzy i cukierników przekazał do Archiwum księgi i fascykuły akt luźnych z lat 1589–1945 (70 j.a.)²⁵. W 1972 r. zakupiono w Antykwariacie Dom Książki dwa razem oprawione dokumenty pergaminowe z lat 1676 i 1697²⁶. Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie w 2017 r. przekazał sześć ksiąg cechu piekarzy obejmujących

²¹ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31069 (odczyt: 14.03.2025).

²² Zofia Homecka, „Zarys dziejów rzemiosła i cechu cukierniczego w Krakowie”, maszyn. z 1968 r., ANK, Spuścizna Zofii Homeckiej, sygn. 29/1914/3, s. 5–19; Ryszard Dzieszynski, *220 lat Cechu cukierników w Krakowie*, Kraków 1987, s. 3–7; Marcin Gadocha, *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*, Kraków 2012, s. 13–14, 174–178.

²³ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/131, s. 455, 459, 460a; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1908*, Kraków 1909, s. 16.

²⁴ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/136, s. 935–943, 945a–g; *Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za r. 1913*, Kraków 1914, s. 17.

²⁵ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/174, s. 1461–1475.

²⁶ ANK, Archiwum zakładowe, Księga nabytków Oddziału III, nr 294/1972.

lata 1621–1947²⁷, zaś w 2019 r. księgę z lat 1540–1628²⁸. Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/168 Cech piekarzy w Krakowie 1442–1947²⁹.

W kwietniu 1942 r. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa przejęło, za pośrednictwem Propaganda und Kulturamt Zarządu Miejskiego, z siedziby Cechu rzeźników „Na Kotłowym” (zajętej przez Wirtschaftsamt) „dokumenty, akta i pamiątki tego cechu, jako pozbawione wszelkiej opieki i zagrożone zniszczeniem”³⁰. Zabezpieczono 44 dokumenty pergaminowe i papierowe oraz rękopisy wymienione w publikacji Adama Chmiela z 1930 r.³¹ oraz księgi i fascykuły korespondencji z okresu późniejszego. W 1961 r. wśród akt z okresu okupacji przekazanych przez Bibliotekę Jagiellońską znajdowała się księga cechu rzeźników z lat 1930–1936³². W 1980 r. księgę sesjonalną cechu z lat 1850–1979 Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Krakowie ofiarował Edward Futro, który „otrzymał on ją od Józefa Dużyka, cechmistrza, parę lat po wojnie i przechowywał pieczołowicie do dnia dzisiejszego uzupełniając aktualnymi zapiskami”³³. W 2008 r. zakupiono dyplom czeladniczy z 1919 r.³⁴ Archiwalia te w zasobie Archiwum stanowią zespół 29/176 Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu 1494–1979³⁵.

*

Gromadzone przez wieki najważniejsze dokumenty cechowe wraz z najcenniejszymi przedmiotami jako „skarb” były składane w ladzie, czyli skrzyni cechowej³⁶. W zasobie Archiwum przechowywane są oryginalne

²⁷ ANK, Archiwum zakładowe, sygn. 382/55 (znak sprawy DN.512.14.2017).

²⁸ Ibidem, sygn. 445/52 (znak sprawy DN.512.26.2019).

²⁹ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31103 (odczyt: 14.03.2025).

³⁰ ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/165, s. 255–279.

³¹ Adam Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków 1930, s. 323–338.

³² ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/282, s. 91 (dawna sygn. IT 1411).

³³ ANK, Archiwum zakładowe, sygn. 1/50 (znak sprawy 52–8/80).

³⁴ Ibidem, sygn. 186/18 (znak sprawy DN 52–8/08).

³⁵ Inwentarz dostępny online w serwisie Szukaj w Archiwach: www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/31111 (odczyt: 14.03.2025).

³⁶ Adam Chmiel, *Organizacja miejska i cechów*, „Rocznik Krakowski” 1904, t. 6, s. 57; idem, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 211; M. Gadocha, *Cech piekarzy...*, s. 52–53.

dokumenty pergaminowe i papierowe omawianych cechów: pasztetników/cukierników (1766, 1778)³⁷, piekarzy (1442–1785)³⁸ i rzeźników (1494–1791)³⁹. Są to statuty (artykuły) cechowe, opracowywane i modyfikowane przez członków cechu, zatwierdzone przez rajców (Krakowa, Kleparza, Kazimierza), na podstawie których funkcjonowały cechy i rzemieślnicy w nich zgromadzeni. Cechy przedstawiały statuty kolejnym władcom do zatwierdzenia, królowie także obdarzali cechy dodatkowymi przywilejami, rozstrzygali spory. Czasem dzięki zapisom w królewskich dokumentach dowiadujemy się o starszych przywilejach dla cechu, których teksty nie zachowały się w oryginale. Dla zabezpieczenia oryginalnych dokumentów sporządzano kopie/ odpisy statutów i przywilejów – przykładem rękopisy cechu rzeźników krakowskich sporządzone w latach 1715 i 1776⁴⁰ i rzeźników kleparskich z 1775 r.⁴¹ oraz pasztetników z 1778 r.⁴² Teksty dokumentów były często wpisywane (oblatowane) do ksiąg miejskich.

Znaczna część krakowskich staropolskich statutów cechowych została opublikowana pod koniec XIX w. przez Franciszka Piekosińskiego⁴³ oraz później przez Stanisława Krzyżanowskiego⁴⁴.

Warto zauważyć, że Cech rzeźników w drukowanych wersjach statutu z lat 1910 i 1928 rozpoczął dokument zapisem (w brzmieniu z 1928 r.):

Cech Rzeźników i Wędliniarzy na „Kotłowie” w Krakowie, którego członkami od dawien dawna były osoby tylko wyznania katolickiego, powstały z dawnych cechów krakowskiego, kazimierskiego i kleparskiego, istniejących już w wieku XIV, a rządzący się

³⁷ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/1.

³⁸ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/1–17, 19, 20; ANK, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/507, 606, 682, 683, 693, 839; ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/138, 276, 671, 900, 1278.

³⁹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/1–44; ANK, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/449, 672, 1063, 1272; ANK, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/516, 764, 984, 985, 1231.

⁴⁰ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/31, 32, 47.

⁴¹ Ibidem, sygn. 29/176/65.

⁴² ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/3; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3106.

⁴³ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, wyd. Franciszek Piekosiński, t. 1, z. 1–2, Kraków 1885; t. 2, z. 2, Kraków 1892.

⁴⁴ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, t. 2, z. 3, Kraków 1909.

w wiekach minionych przywilejami nadawanymi przez królów polskich, z których to przywilejów następujące są przechowywane w archiwum cechu

i wymieniano 29 królewskich przywilejów z lat 1494–1767⁴⁵.

Powstająca przez wieki dokumentacja ukazująca funkcjonowanie cechu przeważnie nie zachowała się w całości. W mniej licznych cechach prowadzono księgę protokołów sesji cechowych, w której wpisywano wszystkie ważne dla cechu sprawy. Duże cechy wydzielały protokoły sesji, sprawy gospody cechowej, przeważnie w osobnej księdze/ księgach prowadzono sprawy uczniów, wyzwolin czeladników i majstrów, a także rozliczenia dochodów i wydatków. W cechach piekarskim i rzeźniczym ważnym elementem funkcjonowania cechu były jatki – piekarskie na Rynku Głównym i rzeźnicze na Wendecie, czyli Małym Rynku, powstawały osobne księgi rejestrujące zmiany ich właścicieli. Zmiany państwowości nie miały wpływu na funkcjonowanie cechu, w ramach oszczędności starano się maksymalnie wykorzystać karty księgi, dlatego niektóre obejmują bardzo wiele lat. Czasem nowe księgi powstawały na koszt nowych władz cechu, miały wówczas ozdobne oprawy i karty tytułowe. Niekiedy założone w czasach prosperity księgi wykorzystywano później, wpisując w wolne miejsce dodatkowe zapisy. Często księgę prowadzono dwustronnie, nieraz zakładano w niej kilka rodzajów spraw.

Wprowadzenie w XIX w. nowych spójnych przepisów, szczególnie dotyczących rejestracji uczniów, czeladników czy mistrzów wymuszało zaprowadzenie nowych ksiąg, niekiedy według ustalonych, drukowanych formularzy. Zgodnie z przepisami ustanowionymi w Wolnym Mieście Krakowie w 1821 r. „cechy utrzymują się do tych rzemiosł i profesji, których wydoskonalenie pewnej i długiej nauki potrzebuje i gdzie czeladź wyzwala się i wędruje”, m.in. cukiernicy, nie wymieniono tu piekarzy i rzeźników⁴⁶. Jak wynika z przepisów z 1843 r., piekarze biali i czarni (żytni) oraz rzeźnicy to zgromadzenia niecechowe, czyli „te profesje, w których niedługiego czasu nauki potrzeba i konieczność odbywania wędrówki nie zachodzi”⁴⁷. Jednak wszystkich obowiązywały wprowadzone w 1843 r.: formularz listu

⁴⁵ *Statut Cechu Rzeźników i Wędliniarzy (Masarzy) na „Kotłowie” w Krakowie*, Kraków 1932, s. 3–4.

⁴⁶ „Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ścisłe Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821, nr 78 Dziennika Głównego Senatu, art. 3, 4, 19.

⁴⁷ „Dziennik Praw z roku 1843”, nr 2650 Dziennika Głównego Senatu, Tytuł III o cechach uprzywilejowanych, Tytuł IX o zgromadzeniach niecechowych.

wyzwoleńczego (art. 38) oraz książki rzemieślniczej dla wędrującego czeladnika (art. 42–44). Wprowadzono obowiązek prowadzenia spisu majstrów poszukujących czeladników (art. 64) oraz ksiąg do zapisywania: uczniów do terminu, wyzwolin uczniów na czeladników oraz zostających majstrami, a także księgi do zapisywania wszelkich czynności i rachunków cechowych (art. 183).

Cech pasztetników/ cukierników powstał w 1766 r., jednak zachowało się niewiele akt ukazujących blisko dwa wieki jego działalności: założona w 1766 r. i prowadzona do 1824 r. księga protokołów sesji cechowych⁴⁸, ewidencja dochodów z lat 1766–1792 i wydatków z lat 1766–1858⁴⁹ oraz odpisy/ wypisy najważniejszych dokumentów i prowadzona korespondencja Zgromadzenia cukierników obejmujące lata 1747–1870⁵⁰. W działającym w początkach XX w. Zgromadzeniu cukierników i piernikarzy w 1907 r. założono księgę wpisu uczniów prowadzoną do 1923 r.⁵¹, a w 1908 r. zapoczątkowano prowadzenie wykazu pomocników (do 1924 r.)⁵². Zachował się także fascykuł prowadzonej korespondencji z 1925 r.⁵³ Interesujący jest dyplom okolicznościowy z okazji ufundowania buzdyanu dla cechu cukierników i piekarzy (w formie karty pergaminowej) z 1937 r.⁵⁴

Dokumentacja cechu piekarzy zachowała się dopiero od XVI w. i bardzo niekompletnie dla okresu staropolskiego – trzy księgi protokołów sesji cechowych (wpisywano także sprawy rozstrzygane przez cech, spisy władz cechu, nowych mistrzów) z lat 1571–1629, 1686–1717 i od 1748 r. (doprowadzona do 1889 r.)⁵⁵, księga spraw spornych rozstrzyganych przez cech z lat 1589–1692⁵⁶ oraz księga zawierająca m.in. wpisy uczniów, zapisy dłużne, poręczenia, sprawy sporne obejmująca lata 1540–1643⁵⁷. Zachowały się rejestry wpłacanych składek z lat 1621–1690 oraz opłacanych podat-

⁴⁸ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/4.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 29/133/5.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 29/133/2, 3, 6; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3022, 3107.

⁵¹ ANK, Cech pasztetników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/8.

⁵² Ibidem, sygn. 29/133/7.

⁵³ Ibidem, sygn. 29/133/9.

⁵⁴ ANK, Miscellanea, sygn. 29/1604/23.

⁵⁵ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/21–23.

⁵⁶ Ibidem, sygn. 29/168/25.

⁵⁷ Ibidem, sygn. 29/168/100.

ków z lat 1652–1667⁵⁸. Spisy przychodów i wydatków cechu obejmują lata 1756–1778, 1792–1793⁵⁹. Powstały w 1783 r. rejestr przyjmowanych uczniów kontynuowano do 1842 r.⁶⁰ Interesujący jest drukowany mszał z 1694 r. z wpisanymi około 1715 r. nazwiskami zmarłych członków cechu i jego dobrodziejów (1604–1769), za których się modlono⁶¹. Zachowały się fascykuły akt luźnych z lat 1540–1821 i 1840–1854 zawierające korespondencję z władzami miasta⁶².

W okresie Wolnego Miasta Krakowa w związku z wprowadzeniem przepisów regulujących m.in. prowadzone przez cechy rodzaje dokumentacji, w tym głównie związanej z nauką rzemiosła, w 1843 r. powstała księga majsterska (uznania przez cech za majstra) prowadzona do 1857 r.⁶³ oraz księga wyzwolin na czeladników prowadzona do 1849 r.⁶⁴ i następnie kolejne księgi obejmujące lata 1850–1889, 1889–1898, 1898–1916, 1906–1924⁶⁵ oraz zbiór świadectw czeladniczych z lat 1904–1923⁶⁶. Zachowała się także księga egzaminów czeladniczych piekarzy ciemnego pieczywa z 1927 r.⁶⁷

Księgi rejestrujące przyjmowanych uczniów zachowały się dopiero od 1850 r. dla lat 1850–1889, 1889–1899, 1899–1909⁶⁸, kolejna to spis terminatorów dla lat 1905–1924⁶⁹ oraz księga protokołów egzaminacyjnych z lat 1911–1927⁷⁰. Śladowa dokumentacja szkoły piekarskiej to księga kasy obejmująca lata 1909–1923 oraz kwitariusz szkolny z lat 1912–1923⁷¹. Prowadzono ewidencję czeladników odbywających wędrowkę związaną z nauką zawodu w latach 1902–1903⁷². W 1909 r. powstała księga ewidencyjna pomocników i czeladników piekarskich obejmująca lata 1909–1924

⁵⁸ Ibidem, sygn. 29/168/94–95.

⁵⁹ Ibidem, sygn. 29/168/96; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3109.

⁶⁰ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/97.

⁶¹ Ibidem, sygn. 29/168/24.

⁶² Ibidem, sygn. 29/168/292; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3110.

⁶³ ANK, Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/26.

⁶⁴ Ibidem, sygn. 29/168/27.

⁶⁵ Ibidem, sygn. 29/168/28, 31, 32, 98.

⁶⁶ Ibidem, sygn. 29/168/72.

⁶⁷ Ibidem, sygn. 29/168/79.

⁶⁸ Ibidem, sygn. 29/168/29, 30, 33.

⁶⁹ Ibidem, sygn. 29/168/34.

⁷⁰ Ibidem, sygn. 29/168/46.

⁷¹ Ibidem, sygn. 29/168/86, 87.

⁷² Ibidem, sygn. 29/168/70.

(prowadzono w niej także wykaz pracodawców poszukujących pracowników w latach 1909–1910)⁷³, kolejna księga obejmuje jedynie 1929 r.⁷⁴ Powstała ewidencja piekarzy poszukujących pracy dla lat 1909–1910⁷⁵. W 1930 r. powstała księga rejestrująca członków cechu piekarzy białego pieczywa wraz z indeksem prowadzona do 1941 r. (zawiera także spisy mistrzów z 1941 r.)⁷⁶.

Uzupełniana przez półtora wieku księga protokołów posiedzeń sesji cechowych, rozpoczęta w połowie XVIII w., dopiero w 1883 r. została zastąpiona nową z wpisami do 1910 r.⁷⁷, z uzupełniającą księgą uchwał z lat 1883–1903⁷⁸. Cech gromadził dokumentację związaną z pracami nad kolejnymi wersjami statutu stowarzyszenia przemysłowego cechu piekarzy, uwzględniającymi zmiany przepisów⁷⁹.

Zmiany zasad funkcjonowania cechu mają odbicie w powstającej dokumentacji – w 1910 r. założono księgę protokołów Walnych Zgromadzeń członków (czyli dawnych sesji cechowych) i posiedzeń Wydziału (czyli zarządu, dawniej starszych) doprowadzoną do 1917 r.⁸⁰ i następną dla lat 1918–1921⁸¹. W 1921 r. powstały osobne księgi dla protokołów Walnych Zgromadzeń cechu (1921–1936, 1936–1945)⁸² oraz protokołów posiedzeń Wydziału (1921–1939)⁸³. Zachowała się księga protokołów zgromadzeń cechu piekarzy żydowskich z lat 1912–1938⁸⁴. W 1912 r. powstała księga pamiątkowa cechu piekarzy sięgająca tradycją działalności cechu do 1358 r. (wpisy do 1947 r.)⁸⁵.

Zachowało się niewiele dokumentacji ukazującej ekonomiczne funkcjonowanie cechu piekarzy białego chleba: założona jeszcze w okresie Wolnego Miasta Krakowa w 1835 r. książka przychodu i rozchodu funkcjonowała

⁷³ Ibidem, sygn. 29/168/35.

⁷⁴ Ibidem, sygn. 29/168/36.

⁷⁵ Ibidem, sygn. 29/168/71.

⁷⁶ Ibidem, sygn. 29/168/37, 38.

⁷⁷ Ibidem, sygn. 29/168/40.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 29/168/39.

⁷⁹ Ibidem, sygn. 29/168/73.

⁸⁰ Ibidem, sygn. 29/168/41.

⁸¹ Ibidem, sygn. 29/168/42.

⁸² Ibidem, sygn. 29/168/43, 44.

⁸³ Ibidem, sygn. 29/168/45.

⁸⁴ Ibidem, sygn. 29/168/78.

⁸⁵ Ibidem, sygn. 29/168/99.

do 1901 r.⁸⁶, potem prowadzono książki kasowe obejmujące lata 1903–1919, 1920–1928, 1929–1937⁸⁷. Zachowały się także księgi kasowe cechu piekarzy ciemnego pieczywa dla lat 1912–1927, 1927–1939⁸⁸. Prowadzono księgi rejestrujące opłacane przez członków składki – dla piekarzy białego pieczywa z lat 1909–1919⁸⁹ i piekarzy ciemnego pieczywa z lat 1912–1932⁹⁰. Zachowały się kwitariusze piekarzy białego pieczywa obejmujące lata 1909–1937⁹¹.

W cechu prowadzono dziennik podawczy w latach 1902–1913 i 1913–1934 oraz związaną z nim filurę (ewidencja pokwitowań doręczonej korespondencji) z lat 1913–1936, 1938–1940⁹². Zachowało się pięć fascykułów luźnej korespondencji cechu z lat 1910–1929, 1936–1941⁹³. Prowadzono tzw. okólnik z zawiadomieniami o zebraniach członków cechu z potwierdzeniem zapoznania się z lat 1902–1940⁹⁴. W Krakowie ukazywała się „Gazeta Piekarska” – zachowała się księga kasowa wydawnictwa z lat 1908–1914⁹⁵, dziennik podawczy administracji i redakcji gazety z lat 1908–1922⁹⁶ oraz ewidencja prenumeratorów obejmująca lata 1909–1922⁹⁷. Śladem działalności Krajowego Związku Piekarzy jest księga kasowa z lat 1912–1941 oraz kwitariusz z lat 1912–1929⁹⁸. Zachował się fascykuł dokumentacji Związku Chrześcijańskich Mistrzów Piekarzy województwa krakowskiego w Krakowie z lat 1913–1919⁹⁹.

Archiwalia cechu rzeźników przechowywane w siedzibie cechu „Na Kotłowie”, już wówczas niekompletne, zostały spisane przez Adama Chmiela¹⁰⁰. Wiemy z królewskiego przywileju z 1550 r., że starsze przywile-

⁸⁶ Ibidem, sygn. 29/168/47.

⁸⁷ Ibidem, sygn. 29/168/48–50.

⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/168/80, 81.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/168/51.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 29/168/82.

⁹¹ Ibidem, sygn. 29/168/52–57.

⁹² Ibidem, sygn. 29/168/66–69.

⁹³ Ibidem, sygn. 29/168/74–77, 93.

⁹⁴ Ibidem, sygn. 29/168/58–65.

⁹⁵ Ibidem, sygn. 29/168/90.

⁹⁶ Ibidem, sygn. 29/168/91.

⁹⁷ Ibidem, sygn. 29/168/88, 89.

⁹⁸ Ibidem, sygn. 29/168/83, 84.

⁹⁹ Ibidem, sygn. 29/168/85.

¹⁰⁰ A. Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 333.

je (więc może także księgi) uległy zniszczeniu w pożarze miasta w 1528 r.¹⁰¹, jednak wymienione w inwentarzu z 1688 r. rejestry w języku niemieckim mogły być średniowieczne¹⁰². W 1801 r. cechy rzeźników krakowskich, kazimierskich i kleparskich zostały złączone w jeden cech i wówczas połączono ich archiwalia, jednak nie przetrwały w komplecie do naszych czasów. Akta cechowe zachowały się dopiero od XVI w.: księgi zapisów różnych transakcji zawieranych przez rzeźników „przed cechem naszym rzeźników krakowskich i sądem tegoż cechu” z lat 1520–1609, 1609–1648, 1647–1699, 1694–1698 (brulion), 1699–1707, 1699–1787¹⁰³; Rejestry sprzedaży czy rezygnacji z jatek z lat 1552–1639 i 1659–1664¹⁰⁴ oraz 1709–1723, 1712–1713, 1717–1728, 1731–1733, 1753–1793¹⁰⁵. Zachowały się dwie księgi protokołów sesji cechowych z lat 1777–1807 i 1789–1798 (z rejestrem wydatków z lat 1787–1788)¹⁰⁶. Księgi cechu krakowskich rzeźników prowadzono dwustronnie, obejmowały: rejestr wydatków cechowych z lat 1755–1772 oraz rejestr opłat od jatek i wieprzów z lat 1758–1772¹⁰⁷; zapisy i wyzwoliny uczniów obejmujące lata 1788–1848 oraz elekcje władz cechowych z lat 1784–1848¹⁰⁸; zapisy uczniów dla roczników 1726–1799 oraz wyzwoliny uczniów w latach 1759–1803¹⁰⁹. W niektórych księgach odnotowywano wiele spraw: rejestr śmigusowego i kolędowego oraz elekcje władz cechu wraz z rotami przysięg z lat 1734–1756, 1782–1785, zapis uczniów z 1783 r., inwentarz skarbu cechowego z 1796 r.¹¹⁰ Prowadzono rejestr opłat wnoszonych przez cech wielkorządcom krakowskim w latach 1770–1793¹¹¹. Zachowały się wypisy z akt i korespondencja dotyczące spraw cechowych z lat 1536–1821, 1730–1853, 1827–1854¹¹².

¹⁰¹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/3.

¹⁰² A. Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy...*, s. 324.

¹⁰³ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3127–3132.

¹⁰⁴ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/45, 46.

¹⁰⁵ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3133–3138.

¹⁰⁶ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/52; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3139.

¹⁰⁷ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/48.

¹⁰⁸ Ibidem, sygn. 29/176/53.

¹⁰⁹ Ibidem, sygn. 29/176/49.

¹¹⁰ Ibidem, sygn. 29/176/50.

¹¹¹ Ibidem, sygn. 29/176/51.

¹¹² Ibidem, sygn. 29/176/54, 76; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3140.

Dla cechu rzeźniczego kazimierskiego zachowały się: księgi protokołów sesji cechowych z lat 1659–1802 i 1777–1800¹¹³; księga zawierająca wpisy elekcji władz cechowych i przyjętych uczniów z lat 1594–1801 oraz przyjęcia mistrzów do cechów 1747–1785¹¹⁴. Prowadzono ewidencję przychodów i wydatków cechu w latach 1756–1777, 1777–1802¹¹⁵.

W cechu rzeźniczym kleparskim prowadzono: księgi protokołów sesji cechowych obejmujące lata 1586–1763, 1764–1796, 1776–1781, 1777–1785¹¹⁶; rejestr przychodów i wydatków cechu za lata 1776–1798¹¹⁷ oraz księgę zapisu uczniów i wyzwolin z lat 1756–1793¹¹⁸. Zachował się fascykuł akt luźnych, zawierających przeważnie wypisy z ksiąg cechowych z lat 1634–1796¹¹⁹.

Założona w 1808 r. księga protokołów sesji cechowych była prowadzona do 1850 r.¹²⁰, kolejna zawierająca zapisy do 1947 r. (z uzupełnieniami z lat 1972, 1975, 1979)¹²¹ stała się także księgą pamiątkową, z ozdobnymi wpisami wyjątkowych gości cechu (m.in. Prezydent miasta Krakowa Mikołaj Zyblikiewicz w 1877 r., Prezydent miasta Ferdynand Weigel w 1881 r., biskup Albin Dunajewski w 1890 r., Namiestnik Galicji Kazimierz Badeni w 1891 r., biskup Jan Puzyna w 1898 r., Namiestnik Galicji Leon Piniński w 1899 r., biskup Adam Sapieha w 1924 r. czy Prezydent RP Ignacy Mościcki w 1927 r.). Zachowały się książki zapisów uczniów z lat 1850–1852 i 1853–1873¹²², książki wyzwolin uczniów na czeladników z lat 1850–1857 i 1853–1864¹²³ oraz księga zapisu uczniów obejmująca lata 1885–1927¹²⁴. Księgi rejestrujące dochody i wydatki cechu obejmują lata 1831–1839, 1834–1888, 1834–1899, 1845–1864, 1887–1899, 1930–1936¹²⁵. Interesują-

¹¹³ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/62, 64.

¹¹⁴ Ibidem, sygn. 29/176/61.

¹¹⁵ Ibidem, sygn. 29/176/63, 64.

¹¹⁶ Ibidem, sygn. 29/176/65, 67; ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/149, 150.

¹¹⁷ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/66.

¹¹⁸ Ibidem, sygn. 29/176/68.

¹¹⁹ ANK, Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/149, 151.

¹²⁰ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/55.

¹²¹ Ibidem, sygn. 29/176/77.

¹²² Ibidem, sygn. 29/176/70, 71.

¹²³ Ibidem, sygn. 29/176/72, 73.

¹²⁴ Ibidem, sygn. 29/176/75.

¹²⁵ Ibidem, sygn. 29/176/56–58, 60, 69, 74.

ce są: rejestr z lat 1852–1872 kwot opłacanych przez cech od zabezpieczonych na hipotece sum dla mansjonarzy i wikariuszy kościoła Mariackiego¹²⁶; rejestr datków na pogrzeby oraz wsparcie wdów i sierot z lat 1831–1857¹²⁷; korespondencja z władzami miasta w sprawie domu cechowego na Kleparzu z 1837 r.¹²⁸ oraz częściowo wypełniony druk dyplomu na czeladnika wydawanego na przełomie XIX/XX w. przez Stowarzyszenie przemysłowe rzeźników i masarzy w Krakowie¹²⁹.

*

Władze miasta Krakowa w czasach staropolskich nadzorowały działalność cechów, m.in. zatwierdzając ich statuty¹³⁰. Wybierani corocznie starsi i podstarsi każdego cechu składali rajcom przysięgę wierności i wówczas do ksiąg radzieckich wpisywano wykazy starszych i podstarszych wszystkich krakowskich cechów¹³¹.

W styczniu 1796 r. Kraków znalazł się w granicach monarchii habsburskiej, władze austriackie powołały Starostwo oraz Dyрекcję Policji nadzorujące działalność Magistratu, którego władza zasadniczo ograniczała się do spraw gospodarki miejskiej (dochody i wydatki kontrolowało lwowskie Gubernium). Krakowski samorząd miejski został zniesiony jesienią 1801 r., od września 1802 r. działał Magistrat z mianowanym prezydentem Dominikiem Drdatzkim, jego kompetencje ograniczono do bieżącego administrowania miastem w zakresie poleceń władz państwowych (m.in. nadzór nad handlem, rzemiosłem i cechami)¹³². W połowie lipca 1809 r. do Krako-

¹²⁶ Ibidem, sygn. 29/176/59.

¹²⁷ Ibidem, sygn. 29/176/69.

¹²⁸ Ibidem, sygn. 29/176/56.

¹²⁹ Ibidem, sygn. 29/176/78.

¹³⁰ Mateusz Król, *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*, Biblioteka Krakowska nr 169, Kraków 2023, s. 321–327.

¹³¹ Wykazy starszych cechowych z lat 1398–1548 zostały zebrane przez Jana Ptaśnika (*Cracovia artificum 1300–1500*, wyd. Jan Ptaśnik, Kraków 1917; *Cracovia artificum 1501–1550*, wyd. Marian Friedberg, Kraków 1948). K. Follprecht zebrała spisy dla lat 1550–1788 i przygotowuje do druku.

¹³² Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*, „Rocznik Krakowski” 1967, t. 36, s. 20–31, 50–54; Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 7–10; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*, red. Bogdan Kasprzyk, Kraków 2010, s. 40–41.

wa wkroczyły wojska pod wodzą ks. Józefa Poniatowskiego. W styczniu 1810 r. Kraków wraz z obszarem zajęтым przez Austrię po trzecim rozbiore Polski, powiększonym o Podgórze, znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego, a w czerwcu 1810 r. uznany został za miasto wolne handlowe. W lipcu 1810 r. rozpoczął urzędowanie Prefekt Departamentu Krakowskiego, któremu od 1811 r. podlegał krakowski Magistrat (Urząd Administracji Wewnętrznej), powołano prezydenta municypalnego przy Radzie Municypalnej, która nadzorowała jego działalność, szczególnie w zakresie finansów¹³³. Magistrat działał zgodnie z praktyką z czasów austriackich, kontynuując zasady prowadzenia dokumentacji dotyczącej cechów, także po kwietniu 1813 r., kiedy Kraków opuściły sprzymierzone wojska saskie, polskie i austriackie, a w maju wkroczyły wojska carskie, rozpoczynając dwuletnie rządy rosyjskie.

W Magistracie łącznie prowadzono dokumentację dotyczącą piekarzy, mączników, krupników, cukierników, pasztetników i piernikarzy (fasc. 66/I, z lat 1796–1807, 1811–1813)¹³⁴ oraz rzeźników, słoniniarzy, rybaków i olejarzy (fasc. 66/II, z lat 1800, 1801, 1805–1816)¹³⁵. Zachowały się uzupełniające materiały dotyczące nadzoru nad rzemiosłem przez Dyрекcję Policji (fasc. 13, z lat 1798, 1799, 1801, 1804–1809)¹³⁶.

W maju 1815 r. trzy mocarstwa opiekuńcze: Austria, Rosja i Prusy zdecydowały o utworzeniu Wolnego Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa z Jego Okręgiem (Rzeczpospolita Krakowska). Komisja Organizacyjna powołała Senat, czyli rząd, w którym od 1816 r. funkcjonowały trzy Wydziały (Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości; Policji i Milicji; Dochodów Publicznych i Skarbu), od maja 1822 r. dwa Wydziały: Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Dochodów Publicznych i Skarbu, od 1827 r. funkcjonowała Dyрекcja Policji (wcześniej Biuro Policji Pośredniej)¹³⁷.

¹³³ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3..., s. 21–36; Michał Baczkowski, *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Municypalna Krakowa 1810–1815*, Kraków 2010, s. 27, 28, 41, 42; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 41–43.

¹³⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/4019–4022.

¹³⁵ Ibidem, sygn. 29/33/4023–4024.

¹³⁶ ANK, C.K. Dyрекcja Policji w Krakowie, sygn. 29/244/35–39.

¹³⁷ Wojciech Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, Biblioteka Krakowska nr 116, Kraków 1976, s. 25–28, 52, 64–66; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 44–45; Paweł Cichoń, *Dyрекcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014, s. 110, 141, 224, 257,

W kancelarii Senatu gromadzono dokumentację dotyczącą działalności cechów, obejmującą m.in. przyjmowanie nowych członków, sprawy wewnątrz cechów, sztuki majsterskie i uznanie za majstrów, skargi na przeskodników (fasc. 16, z lat 1816–1853)¹³⁸. W Wydziale Spraw Wewnętrznych i Policji prowadzono sprawy nadzoru nad przemysłem i handlem, w tym konsensy na otwieranie sklepów, kramów i warsztatów (fasc. 15, z lat 1816–1848)¹³⁹ oraz kwestie wyznaczania komisarzy cechowych (fasc. 24, z lat 1816–1848)¹⁴⁰. Jednak materiały te zachowały się niekompletnie. Decyzje dotyczące działalności cechów zapadały na posiedzeniach Senatu – w repertoriach (indeksach) do dzienników głównych znajdują się informacje o sprawach cechowych, tytułem przykładu w 1818 r. wpisano: „cech rzeźniczy ponawia prośbę swą o pozwolenie szynkowania piwa i wódki w domu cechowym”, „cech rzeźniczy o niewygodach w szlachtuzie i potrzebach donosi”, „cech piekarzy białych przedstawia uciążliwości, prosząc o Komisją, która poda plan ustanowienia ceny pieczywa”¹⁴¹.

W listopadzie 1846 r. Austria, Rosja i Prusy zdecydowały o wcieleniu Wolnego Miasta Krakowa do cesarstwa austriackiego i wówczas jako Wielkie Księstwo Krakowskie stało się częścią Królestwa Galicji i Lodomerii¹⁴². Zarządzanie miastem przejęła Rada Administracyjna, która utrzymała zasady nadzoru nad działalnością cechów¹⁴³.

Magistrat przejął władzę w lipcu 1853 r.¹⁴⁴ – sprawy cechów w latach 1855–1861 prowadził Departament II (referat cechów), w latach 1861–1866 sprawy handlowo-przemysłowe i rzemieślnicze były w gestii Departamen-

284, 308, 326, 343, 366; idem, *Biuro Policji Pośredniej Wolnego Miasta Krakowa (1816–1827)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2024, t. 21/3, s. 59, 65–66. DOI:10.36121/pchichon.21.2024.3.055.

¹³⁸ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/260.

¹³⁹ Ibidem, sygn. 29/200/817–819.

¹⁴⁰ Ibidem, sygn. 29/200/825.

¹⁴¹ Ibidem, sygn. 29/200/741, s. 75 (hasło: Cechy).

¹⁴² Juliusz Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, Biblioteka Krakowska nr 107, Kraków 1951, s. 18–26; J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3..., s. 192–193, 199–200; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 47–49.

¹⁴³ Mateusz Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*, Biblioteka Krakowska nr 165, Kraków 2019, s. 138–141.

¹⁴⁴ Adam Chmiel, *Ustrój m. Krakowa w XIX w. Działalność prezydentów miasta 1866–1924*, [w:] *Kraków w XIX w.*, t. 1, Biblioteka Krakowska nr 72, Kraków 1932, s. 106–111; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów...*, s. 49–51.

tu V, a w latach 1866–1914 (z przerwą 1877–1884, kiedy przekazano je do Wydziału II Skarbowego) sprawami przemysłowymi zajmował się Wydział III Prawniczy¹⁴⁵. Od 1860 r. na podstawie zapisów ustawy przemysłowej Magistrat sprawował nadzór nad działalnością cechów przekształconych w stowarzyszenia przemysłowe. Zachowana dokumentacja dotyczy działalności cechów, ale głównie opracowywania statutów – zgodność z przepisami weryfikował Magistrat, który pośredniczył w procesie zatwierdzania statutu przez lwowskie Namiestnictwo (statuty stowarzyszeń przemysłowych i ich zmiany 1874–1911)¹⁴⁶.

Od 1880 r. władze miasta Krakowa wydawały „Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa”¹⁴⁷, w którym publikowano m.in. przepisy dotyczące funkcjonowania cechów, wykazy działających cechów.

Od 1917 r. Wydział IIIa Przemysłowy Magistratu prowadził sprawy przemysłowe, koncesje, karty przemysłowe, kataster przemysłowy i handlowy¹⁴⁸, od 1925 r. był to Wydział III Przemysłowy¹⁴⁹. Od 1934 r. w Zarządzie Miejskim sprawy przemysłowe prowadził Wydział Administracji Ogólnej – Oddział przemysłowy (od 1938 r. Wydział dla Spraw Administracyjnych, Przemysłowych i Aprowizacyjnych)¹⁵⁰.

Dokumentację dotyczącą działalności cechów prowadzono w Magistracie w sposób ciągły od połowy XIX w. czasem aż do lat 40. XX w. Akta dotyczące działalności wszystkich krakowskich cechów to m.in.: sprawozdania, wybory władz, statystyka z lat 1911–1938¹⁵¹; rejestry (przemysłu wolnego i rękodzielniczego 1886–1902, rzemieślników 1914–1928, wydanych

¹⁴⁵ Monika Andrasz-Mrożek, *Magistrat Miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem*, Biblioteka Krakowska nr 164, Kraków 2018, s. 59, 62, 162–164.

¹⁴⁶ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8050, Kr 8201, Kr 8224, Kr 8225, Kr 8233.

¹⁴⁷ Od listopada 1924 r. (nr 8–11) jako „Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa”; ukazywał się do grudnia 1933 r.

¹⁴⁸ Magistrat stoł. król. miasta Krakowa, *Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1917*, s. 102.

¹⁴⁹ „Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa” 1925, nr 3, s. 27.

¹⁵⁰ „Gazeta Urzędowa Zarządu Miejskiego w stoł. król. mieście Krakowie” 1934, nr 9, s. 226; Piotr Hapanowicz, *Administracja miasta Krakowa w czasach prezydentury Mieczysława Kaplickiego (1933–1939)*, „Folia Historica Cracoviensia” 2024, t. 30, s. 161, 164–165.

¹⁵¹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8074, Kr 8171.

kart przemysłowych i rzemieślniczych 1928, zakładów rzemieślniczych 1928)¹⁵². W Zarządzie Miejskim Wydział Administracji Ogólnej prowadził księgi „widoczność wpływu”, czyli dzienniki podawcze rejestrujące wnioski składane przez stowarzyszenia przemysłowe i rzemieślników w latach 1934–1942¹⁵³. Przyznawane koncesje na prowadzenie działalności rzemieślniczej zachowały się w aktach Magistratu w tzw. konwolutach¹⁵⁴.

Akta Magistratu/ Zarządu Miejskiego dotyczące Cechu cukierników (od 1881 r. Stowarzyszenie cukierników, od 1885 r. Stowarzyszenie cukierników i piernikarzy) dotyczą zmian statutu, sprawozdań z działalności, głównie rozliczeń finansowych zatwierdzanych przez Zgromadzenie członków, kwestii bieżącej działalności z lat 1884–1925, 1937–1940¹⁵⁵. Są także materiały odnoszące się do funkcjonowania w latach 1907–1916 szkoły zawodowej uzupełniającej cukierniczo-piernikarskiej¹⁵⁶.

Akta związane z Cechem piekarzy (od 1878 r. Stowarzyszenie cechu piekarskiego (piekarzy), od 1892 r. Stowarzyszenie piekarzy białych, od 1912 r. Stowarzyszenie przemysłowe piekarzy grupy I Cech piekarzy białego pieczywa, od 1928 r. Cech piekarzy grupa I) dotyczą zmian statutu, sprawozdań z działalności, głównie rozliczeń finansowych zatwierdzanych przez Zgromadzenie członków, kwestii bieżącej działalności (także piekarzy grupy II, czyli rzemieślników żydowskich) z lat 1854–1918, 1905–1924, 1925–1937¹⁵⁷.

Akta dotyczące Cechu rzeźników (od 1878 r. Stowarzyszenie rzeźników, od 1889 r. Cech rzeźników i masarzy, od 1928 r. Cech rzeźników i wędlinarzy) obejmują zmiany statutu, sprawozdania z działalności, głównie rozliczenia finansowe zatwierdzane przez Zgromadzenie członków, kwestie bieżącej działalności z lat 1884–1925, 1928–1939¹⁵⁸. Podobna dokumentacja zachowała się dla Cechu rzeźników i masarzy grupy II (czyli rzemieślników żydowskich) z lat 1894–1910, 1912–1922¹⁵⁹. Są także materiały dotyczą-

¹⁵² Ibidem, sygn. 29/33/Kr 2253–2256.

¹⁵³ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 5721–5733, 5750–5754, 5757–5759, 6083, 6084, 6094, 6095, 6109.

¹⁵⁴ Ibidem, seria 3.2.3 Akta Magistratu w układzie rzeczowym.

¹⁵⁵ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8137, 8188.

¹⁵⁶ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 7175.

¹⁵⁷ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8100, 8165, 8767, 8768.

¹⁵⁸ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8106, 8183.

¹⁵⁹ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8104, 8232.

ce funkcjonowania w latach 1908–1919 zawodowej szkoły uzupełniającej rzeźników i masarzy¹⁶⁰.

W 1907 r. powstała w Krakowie Izba Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych (Izba Rękodzielnicza), w 1910 r. powołano Krajowy Związek Izb i Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych¹⁶¹. W zasobie Archiwum zachowała się dokumentacja związana z uroczystą inauguracją działalności Izby Rękodzielniczej w grudniu 1907 r. (w siedzibie Cechu rzeźników i wędliniarzy „Na Kotłowie”, gdzie działała do 1929 r.)¹⁶², księga protokołów posiedzeń obejmująca lata 1905–1917¹⁶³ oraz dokumentacja gromadzona w Magistracie dotycząca działalności: Izby z lat 1912–1916¹⁶⁴, Fundacji Izby z lat 1905–1924¹⁶⁵ oraz Krajowego Związku Izb i Stowarzyszeń Rękodzielniczych i Przemysłowych (powołanie, statut, subwencje) z lat 1911–1918¹⁶⁶.

W 1927 r. na podstawie wprowadzonego rozporządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej prawa przemysłowego ustanowiono izby rzemieślnicze, w tym Izbę Rzemieśniczą w Krakowie, obejmującą województwo krakowskie¹⁶⁷. W zasobie Archiwum zachowała się dokumentacja Magistratu dotycząca wyborów do Izby Rzemieśniczej z 1929 r.¹⁶⁸

*

Wpisy w księgach protokołów sesji cechowych ukazują funkcjonowanie cechów po 1945 r. Ostatnie Walne Zgromadzenie cechu rzeźników i masa-

¹⁶⁰ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 7145.

¹⁶¹ W. Najdus, *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich...*, s. 121–128.

¹⁶² ANK, Obchody i uroczystości krakowskie – zbiór szczytków zespołów akt komitetów obchodów, sygn. 29/576/134.

¹⁶³ ANK, Organizacje społeczne o charakterze gospodarczym – zbiór szczytków zespołów, sygn. 29/536/5.

¹⁶⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8065.

¹⁶⁵ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8120.

¹⁶⁶ Ibidem, sygn. 29/33/Kr 8072, Kr 8238.

¹⁶⁷ „Dziennik Ustaw” 1927, nr 53, poz. 468, nr 117, poz. 1003. Nowelizacja przepisów o izbach rzemieślniczych i ich związków w latach 1933, 1939, „Dziennik Ustaw” 1933, nr 85, poz. 638; „Dziennik Ustaw” 1939, nr 65, poz. 434. Por. *Dzieje Krakowa*, t. 4: *Kraków w latach 1918–1939*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1997, s. 202–208.

¹⁶⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8145, Kr 8146. Por. Jarosław Jastrzębski, *Powstanie Izby Rzemieślniczej w Krakowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2007, Prace Historyczne, z. 134, s. 105–121.

rzy odbyło się 23 marca 1947 r., 25 maja uroczystie poświęcono sztandar cechu w kościele Mariackim, a w 1972 r. Edward Futro zapisał:

po zlikwidowaniu prywatnej inicjatywy t.j. majstrów w roku 1948, cech stracił na znaczeniu, część majstrów stworzyło kilka spółdzielni rzeźniczo-wędliniarskich, reszta wstąpiła do pracy w Krakowskich Zakładach Mięsnych – po prostu rozproszyli się. Starszy cech podjął pracę w K.Z.M. aż do przejścia na emeryturę. W roku 19 [brak pełnego roku] zlikwidowane spółdzielnie rzeź.-wędł. zostały uspołecznione i włączone do K.Z.M., również warsztaty jak i sklepy też zostały uspołecznione, położyło to kres działalności spółdzielni. Pomieszczenia cechowe przez pewien czas były wykorzystywane na biura przez Zjednoczenie Przemysłu Mięsnego. W 1958 roku zostały opróżnione i oddane we władanie w 51% K.Z.M., a w 49% Izbie Rzemieślniczej [...] ¹⁶⁹.

W przygotowanym w 1949 r. przez Rzemieślniczą Centralę Zaopatrzenia i Zbytu Wspólna Organizacja Izb Rzemieślniczych R.P. S-ka z ogr. odp. Oddział w Krakowie zbiorczym planie produkcji lub usług na 1950 r. wymieniono działające w Krakowie spółdzielnie pomocnicze: szewców, bieliźniarzy, ślusarzy sam., blacharzy, „Skóra”, krawców, metalowców, budowlana ¹⁷⁰. Z zachowanej z zasobie Archiwum dokumentacji wiemy, że działały wówczas spółdzielnie zrzeszające cukierników, piekarzy, rzeźników i wędliniarzy, m.in.: Pomocnicza Spółdzielnia Członków Cechu Cukierników i Piernikarzy z o.u. w Krakowie (Spółdzielnia Pracy „Cukiernik” z o.u. w Krakowie) w latach 1947–1952 ¹⁷¹; Cukiernicza Spółdzielnia Wytwórcza z o.u. w Krakowie w latach 1945–1947 ¹⁷²; Spółdzielnia Pracy „Pieczywo” (Robotnicza Wytwórnia Pieczywa w Krakowie, Krakowska Spółdzielnia Związku Robotników Piekarskich w Krakowie) w latach 1945–1950 ¹⁷³; Spółdzielnia Pracy i Użytkowników PRZEMYSŁ MIĘSNY w Krakowie (1947–1953) ¹⁷⁴; Krakowska Przetwórnia Mięsa Spółdzielnia Pracy z odp. udziałami w Krakowie (1946–1948) ¹⁷⁵.

¹⁶⁹ ANK, Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/77, s. 672–675, 683. Por. Andrzej Chwałba, *Dzieje Krakowa*, t. 6: *Kraków w latach 1945–1989*, Kraków 2004, s. 31–40.

¹⁷⁰ ANK, Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego w Krakowie, sygn. 29/714/3.

¹⁷¹ ANK, Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, sygn. 29/701/11873; ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/25994.

¹⁷² ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/24757.

¹⁷³ ANK, Spółdzielnie krakowskie – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/1328/98–102.

¹⁷⁴ ANK, zespół 29/811.

¹⁷⁵ ANK, zespół 29/1929.

Dekretem z kwietnia 1948 r. nałożono na rzemieślników obowiązek należenia do branżowych cechów rzemieślniczych, powołanych przez wojewódzką władzę przemysłową na wniosek Izby Rzemieślniczej¹⁷⁶. Obowiązek ten, z terminem dopełnienia formalności do 25 października 1948 r., przypomniało obwieszczenie Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego z 1 października 1948 r.¹⁷⁷ W 1949 r. zarządzeniem przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego ws. reorganizacji cechów rzemieślniczych nakazano zjednoczenie istniejących cechów w większe organizacje cechowe dla każdego województwa – w Krakowie powstał cech piekarzy, młynarzy i cukierników (cukiernictwo, młynarstwo, piekarstwo) i cech rzeźników i wędlinarzy (rzeźnictwo i wędliniarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo z mięsa końskiego)¹⁷⁸. Zarządzeniem wojewody krakowskiego z lutego 1950 r. powołano Cech rzeźników i wędlinarzy w Krakowie oraz Cech piekarzy, młynarzy i cukierników w Krakowie¹⁷⁹. Na mocy zarządzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z maja 1951 r. powstał Cech Rzemiosł Różnych w Krakowie (obejmujący miasto i powiat), skupiający rzemieślników branż: cukiernictwo, młynarstwo, piekarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo z mięsa końskiego, w związku z tym do nowo powstałego cechu włączono Cech piekarzy, młynarzy i cukierników w Krakowie oraz Cech rzeźników i wędlinarzy w Krakowie¹⁸⁰. W czerwcu 1953 r. rozwiązano Cech Rzemiosł Poligraficznych i Papierniczych w Krakowie oraz Cech Fryzjerów w Krakowie i włączono je do Cechu Rzemiosł Różnych¹⁸¹.

W Zarządzie Miejskim nadzorującym działalność rzemieślniczą prowadzono rejestr zakładów rzemieślniczych (1945–1949) oraz rejestr zatwier-

¹⁷⁶ „Dziennik Ustaw” 1948, nr 18, poz. 130.

¹⁷⁷ „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1948, nr 20, poz. 319.

¹⁷⁸ „Monitor Polski” 1949, nr A-85, poz. 1042.

¹⁷⁹ „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1950, nr 5, poz. 139. Poza tym powstały w Krakowie: Cech rzemiosł poligraficznych i papierniczych; Cech instrumentarzy muzycznych i galanteryjników; Cech rzemiosł budowlanych; Cech rzemiosł drzewnych; Cech rzemiosł metalowych i elektrotechnicznych; Cech rzemiosł skórzaných; Cech rzemiosł włókienniczych; Cech fryzjerów.

¹⁸⁰ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1951, nr 12, poz. 110.

¹⁸¹ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1953, nr 9, poz. 37.

dzonych zakładów przemysłowych i rzemieślniczych (1948–1950)¹⁸². Zachowana dokumentacja Wydziału Przemysłu i Handlu Zarządu Miejskiego dotyczy m.in. wydawania i wymiany koncesji i kart rzemieślniczych oraz przyjmowania zgłoszeń likwidacji zakładów rzemieślniczych i urzędów tych lokali w latach 1945–1950¹⁸³; obejmuje również arkusze rejestracyjne dla zakładów przemysłowych i rzemieślniczych z lat 1945–1950¹⁸⁴ czy dokumentację zakładów przemysłu wolnego i koncesjonowanego, zakładów rzemieślniczych (układ według ulic) z lat 1945–1950¹⁸⁵. Materiały te niejednokrotnie dokumentują kontynuację działalności rzemieślniczej od początków XX w. Potem działalność cechów nadzorował Wydział Przemysłu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie¹⁸⁶.

Nadzór nad działalnością rzemieślniczą sprawował także Urząd Wojewódzki – akta Wydziału Apropowizacji i Handlu dotyczą m.in. spraw organizacji przemysłowych (protokoły z posiedzeń, sprawozdania i korespondencja z Izbą Przemysłowo-Handlową w Krakowie, Izbą Rzemieślniczą w Krakowie, cechami) w latach 1945–1947¹⁸⁷ czy kontroli zakładów handlowych, gastronomicznych, rzemieślniczych i przemysłu spożywczego – poniemieckich i bezpieczeństwa, kontroli nad działalnością zarządców tych zakładów i kontroli przeprowadzonej inwentaryzacji tych zakładów w 1945 r.¹⁸⁸ Powstały w 1947 r. wykazy zakładów rzemieślniczych zarejestrowanych i niezarejestrowanych w poszczególnych powiatach województwa krakowskiego i w Krakowie¹⁸⁹. Zachowała się dokumentacja dotycząca wydawania uprawnień przemysłowych i załatwiania odwołań od decyzji władz miejskich i powiatowych w sprawach uprawnień w zakresie przemysłu, rzemiosła i usług, zatwierdzania urzędów zakładów prze-

¹⁸² ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 2257, 29/33/Kr 2332; ANK, Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/485.

¹⁸³ ANK, Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/457–484, 497–566.

¹⁸⁴ Ibidem, sygn. 29/699/573–619.

¹⁸⁵ Ibidem, sygn. 29/699/716–718.

¹⁸⁶ „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1958, nr 8, poz. 41.

¹⁸⁷ ANK, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/691/UW II 1823.

¹⁸⁸ Ibidem, sygn. 29/691/UW II 2054–2061.

¹⁸⁹ Ibidem, sygn. 29/691/UW II 2141.

mysłowych i rzemieślniczych, spraw nacjonalizacji przedsiębiorstw z lat 1947–1949¹⁹⁰.

Dokumentację ukazującą działalność rzemiosła gromadzono także w Prezydiach Dzielnicowej Rady Narodowych, m.in. teczki zlikwidowanych zakładów rzemieślniczych prowadzonych na podstawie zezwoleń, kart rzemieślniczych lub zgłoszeń¹⁹¹. Prowadzono także wykazy wydanych zezwoleń dla zakładów rzemieślniczych (1929–1960), zakładów rzemieślniczych sektora prywatnego (1957) czy zlikwidowanych zakładów rzemieślniczych (1960)¹⁹².

Wprowadzenie ustawy o wykonywaniu i organizacji rzemiosła z 8 czerwca 1972 r. tłumaczono:

W celu stworzenia sprzyjających warunków do dalszego rozwoju działalności rzemiosła i wykorzystania jego możliwości gospodarczych stosownie do potrzeb społecznych i harmonijnego rozwoju gospodarki narodowej, zwłaszcza w zakresie zaspokajania potrzeb ludności i rolnictwa na usługi i wyroby rynkowe, oraz zwiększenia roli rad narodowych w kierowaniu tą dziedziną działalności indywidualnej¹⁹³.

Ustawę o rzemiośle z 22 marca 1989 r.¹⁹⁴ poprzedziło Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług z 9 sierpnia 1983 r. w sprawie rejestracji cechów¹⁹⁵. W tej zmieniającej się sytuacji polityczno-gospodarczej w styczniu 1985 r. z Cechu Rzemiosł Różnych wyodrębnił się Cech Rzemiosł Spożywczych skupiający piekarzy, cukierników, masarzy, wytwórców wód gazowanych, wafli i przetworów owocowych¹⁹⁶.

Zachowana w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie dokumentacja ukazująca wielowiekowe funkcjonowanie cechów cukierników, piekarzy i rzeźników to doskonałe źródło do badania zmian krakowskiego rzemiosła. O ile działalność cechów i rzemieślników w okresie sta-

¹⁹⁰ Ibidem, sygn. 29/691/ UW II 3996–4000.

¹⁹¹ ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Nowa Huta, sygn. 29/703/988; ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Kleparz, sygn. 29/1167/548.

¹⁹² ANK, Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Stare Miasto, sygn. 29/1614/7422, 7424, 7425.

¹⁹³ „Dziennik Ustaw” 1972, nr 23, poz. 164. Tekst jednolity: „Dziennik Ustaw” 1977, nr 4, poz. 20; „Dziennik Ustaw” 1983, nr 7, poz. 40.

¹⁹⁴ „Dziennik Ustaw” 1989, nr 17, poz. 92.

¹⁹⁵ „Dziennik Ustaw” 1983, nr 49, poz. 221.

¹⁹⁶ R. Dzieszński, *220 lat Cechu cukierników...*, s. 18.

ropolskim była i jest przedmiotem zainteresowania historyków, to czasy późniejszych zmian – po wprowadzeniu austriackiej ustawy przemysłowej z 1860 r. czy zmian w okresie PRL nadal czekają na zainteresowanie badaczy.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/3022, 3106, 3107, 3109, 3110, 3127–3140, 3589, 3590, 4019–4024; sygn. 29/33/Kr 2253–2257, Kr 2332, Kr 5721–5733, Kr 5750–5754, Kr 5757–5759, Kr 6083, Kr 6084, Kr 6094, Kr 6095, Kr 6109, Kr 7145, Kr 7175, Kr 8050, Kr 8065, Kr 8072, Kr 8074, Kr 8100, Kr 8104, Kr 8106, Kr 8120, Kr 8137, Kr 8145, Kr 8146, Kr 8165, Kr 8183, Kr 8232, Kr 8238, Kr 8767, Kr 8768, Kr 8171, Kr 8188, Kr 8201, Kr 8224, Kr 8225, Kr 8233; sygn. 29/33/IT 740d.

Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/842–854.

Archiwum miasta Kleparza, sygn. 29/36/148–152.

Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/128, 131, 136, 165, 174, 282.

Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. 29/200/260, 741, 817–819, 825.

C.K. Dyrekcja Policji w Krakowie, sygn. 29/244/35–39.

Cech paszтетników, traktierników, cukierników [i piernikarzy] w Krakowie, sygn. 29/133/1–9.

Cech piekarzy w Krakowie, sygn. 29/168/1–100.

Cechy rzeźników w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. 29/176/1–78.

Miscellanea, sygn. 29/1604/23.

Obchody i uroczystości krakowskie – zbiór szczątków zespołów akt komitetów obchodów, sygn. 29/576/134.

Organizacje społeczne o charakterze gospodarczym – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/536/5.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Kleparz, sygn. 29/1167/548.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Nowa Huta, sygn. 29/703/988.

Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Kraków-Stare Miasto, sygn. 29/1614/7422, 7424, 7425.

Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa, sygn. 29/701/11873.

Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/24757, 25994.

Spółdzielnie krakowskie – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/1328/98–102.

Spuścizna Zofii Homeckiej, sygn. 29/1914/3.

Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/691/UW II 1823, UW II 2054–2061, UW II 2141, UW II 3996–4000.

Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego w Krakowie, sygn. 29/714/3.

Zarząd Miejski w Krakowie, sygn. 29/699/457–485, 497–566, 573–619, 716–718.

Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 29/658/138, 276, 516, 671, 764, 900, 985, 1231, 1278.

Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/449, 507, 606, 672, 682, 683, 693, 839, 1063, 1272.

Zbiór ikonograficzny Jana Augustyna, sygn. 29/673/861.

Archiwum zakładowe Archiwum Narodowego w Krakowie

sygn. 1/50 (znak sprawy 52-8/80); sygn. 186/18 (znak sprawy DN 52-8/08); sygn. 382/55 (znak sprawy DN.512.14.2017); sygn. 445/52 (znak sprawy DN.512.26.2019); księga nabytków Oddziału III, nr 294/1972.

Wydawnictwa źródłowe

Cracovia artificum 1300–1500. Wyd. Jan Ptaśnik. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4. Kraków: Akademia Umiejętności, 1917.

Cracovia artificum 1501–1550. Wyd. Marian Friedberg. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 5, z. 1–3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937–1948.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795), t. 1, z. 1–2, t. 2, z. 2. Wyd. Franciszek Piekosiński. Kraków: Akademia Umiejętności, 1885, 1892.

Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795), t. 2, z. 3. Wyd. Stanisław Krzyżanowski. Kraków: Akademia Umiejętności, 1909.

Źródła drukowane

Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1917.

Druki urzędowe

„Dziennik Praw z roku 1843”.

„Dziennik rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa” 1887, R. 8, nr 11; 1890, R. 11, nr 9; 1899, R. 20, nr 9.

„Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu” 1821.

„Dziennik rozporządzeń stoł. król. miasta Krakowa” 1925, nr 3.

„Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie” 1951, nr 12, poz. 110; 1953, nr 9, poz. 37; 1958, nr 8, poz. 41.

„Dziennik Ustaw” 1927, nr 53, poz. 468, nr 117, poz. 1003; 1933, nr 85, poz. 638; 1939, nr 65, poz. 434; 1948, nr 18, poz. 130; 1972, nr 23, poz. 164; 1977, nr 4, poz. 20; 1983, nr 7, poz. 40, nr 49, poz. 221; 1989, nr 17, poz. 92.

„Gazeta Urzędowa Zarządu Miejskiego w stoł. król. mieście Krakowie” 1934, nr 9.

„Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1948, nr 20, poz. 319; 1950, nr 5, poz. 139.

„Landes-Regierungs-Blattfürdas Krakauer Verwaltungsgebiet Jahrgang 1859, Erste Utheilun LXI Stück. Dziennik Rządu Krajowego dla Okręgu Administracyjnego Krakowskiego rok 1859 Oddział pierwszy zeszyt LXI”, Kraków 1860.

„Monitor Polski” 1949, nr A-85, poz. 1042.

Sprawozdanie archiwaryusza dr. Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1891. Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1892.

Sprawozdanie archiwaryusza dra Stanisława Krzyżanowskiego za rok 1894. Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1895.

- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1905.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1906.
- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za rok 1908.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1909.
- Sprawozdanie dra St. Krzyżanowskiego Dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za r. 1913.* Kraków: Nakładem Gminy miasta Krakowa, 1914.
- Statut Cechu Rzeźników i Wędliniarzy (Masarzy) na „Kotłowym” w Krakowie.* Kraków: Nakładem Cechu Rzeźników i Wędliniarzy „Na Kotłowym”, 1932.

Opracowania

- Andrasz-Mrozek Monika: *Magistrat Miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem.* Biblioteka Krakowska nr 164. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2018.
- Baczkowski Michał: *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Muncypalna Krakowa 1810–1815.* Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010.
- Bartel Wojciech: *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846).* Biblioteka Krakowska nr 116. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1976.
- Bieniarzówna Janina, Małecki Jan M.: *Dzieje Krakowa. T. 3: Kraków w latach 1796–1918.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979.
- Chmiel Adam: *Organizacja miejska i cechów.* „Rocznik Krakowski” 1904, t. 6, s. 41–69.
- Chmiel Adam: *Rzeźnicy krakowscy.* Kraków: Nakładem Cechu Rzeźników i Masarzy „Na Kotłowym”, 1930.
- Chmiel Adam: *Ustrój m. Krakowa w XIX w. Działalność prezydentów miasta 1866–1924.* W: *Kraków w XIX w.*, t. 1. Biblioteka Krakowska nr 72. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1932, s. 78–159.
- Chwalba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 6: Kraków w latach 1945–1989.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004.
- Cichoń Paweł: *Biuro Policji Pośredniej Wolnego Miasta Krakowa (1816–1827).* „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2024, t. 21/3, s. 55–57. DOI: 10.36121/pcichon.21.2024.3.055.
- Cichoń Paweł: *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne.* Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014.
- Demel Juliusz: *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853.* Biblioteka Krakowska nr 107. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1951.
- Dzieje Krakowa. T. 4: Kraków w latach 1918–1939.* Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.
- Dzieszyński Ryszard: *220 lat Cechu cukierników w Krakowie.* Kraków: Nakładem Sekcji Cukierników Cechu Rzemiosł Spożywczych w Krakowie, 1987.
- Follprecht Kamila: *Wzbogacanie zasobu archiwalnego poprzez dary. Przyczynek do dziejów Archiwum Narodowego w Krakowie i jego poprzedników w XIX–XXI w.* „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2021, t. 27, s. 137–165.
- Follprecht Kamila: *Zakup archiwaliów, muzealiów i książek w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1890–1951.* W: *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy*

- 20 lat. *Rzeczywistość i wyzwania*. Red. Paulina Krzywda, Tomasz Pudłocki. Kraków: Archiwum Nauki PAN i PAU, 2022, s. 33–65.
- Follprecht Kamila, Zięba Karolina, Ząbczyński Paweł: *Na drodze do współczesności. Archiwum Narodowe w Krakowie: Ludzie – Miejsca – Praca 1878–2021*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2021.
- Gadocha Marcin: *Cech piekarzy i handel chlebem w Krakowie w okresie nowożytnym*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Hapanowicz Piotr: *Administracja miasta Krakowa w czasach prezydentury Mieczysława Kaplickiego (1933–1939)*. „Folia Historica Cracoviensia” 2024, t. 30, s. 143–188.
- Hibił Józef Aleksander: *Ustawa przemysłowa według patentu ces. z dnia 20 grudnia 1859 L. 227 Dz.u.p. i noweli z dnia 15 marca 1883 L. 39 Dz.u.p. z motywami ciał ustawodawczych i rezolucjami Izby poselskiej, tudzież odnośnemi ustawami, rozporządzeniami i orzeczeniami*. Lwów: Nakładem Wydawcy, 1883.
- Homecka Zofia: „Zarys dziejów rzemiosła i cechu cukierniczego w Krakowie”, maszyn. [Kraków] 1968.
- Jastrzębski Jarosław: *Powstanie Izby Rzemieślniczej w Krakowie*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2007. Prace Historyczne, z. 134, s. 105–121.
- Król Mateusz: *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*. Biblioteka Krakowska nr 169. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2023.
- Księgi miejskie z obszaru Królestwa Polskiego (do roku 1600)*. Katalog. Red. Zdzisław Noga, Bartosz Drzewiecki. Warszawa–Kraków: Księgarnia Akademicka, 2024.
- Majer Józef: *Zdanie sprawy z czynności c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego dokonanych w r. 1860, odczytane na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa w d. 23 lutego 1861 r.* „Rocznik ces. król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Poczet trzeci” 1861, t. 5 (28), s. 3–32.
- Mataniak Mateusz: *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu (1846–1853)*. Biblioteka Krakowska nr 165. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2019.
- Najdus Walentyna: *Ewolucja stowarzyszeń rzemieślników galicyjskich w latach 1772–1918*. W: *Drobnomieszczaństwo XIX i XX wieku. Studia*, t. 3. Red. Stefania Kowalska-Glikman. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 68–130.
- Niezabitowski Michał: *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa 1899–1996–2019*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2021.
- Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*. Red. Bogdan Kasprzyk. Kraków: Urząd Miasta Krakowa, 2010.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1806). Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne*. „Rocznik Krakowski” 1967, t. 36, s. 1–85.

AUTOR: Kamila Follprecht – historyk archiwista, dr, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: właściciele i mieszkańcy krakowskich nieruchomości od XVI do XX w., edytorstwo źródeł historycznych; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl

AUTHOR: Kamila Follprecht – archival historian, Dr, National Archives in Krakow; research interests: owners and residents of Krakow's property from the 16th century until the 20th century, editing of historical sources; e-mail: kfollprecht@ank.gov.pl